

ZADRUŽNI ARHIV 5, NOVI SAD 1957.

Rubrika »Članci i rasprave« ovog broja časopisa, koji izdaje Zadružni arhiv Vojvodine, ispunjena je gotovo u cijelosti prilogima, koji se odnose na srpski dio našeg naroda u Hrvatskoj i Slavoniji. S obzirom nato da se u njima raspravljaju izrazito društveno-ekonomska pitanja na prijelazu iz XIX. u XX. st. i s obzirom na etničku ispremiješanos hrvatskog i srpskog življa, često puta se oni, u manjoj ili većoj mjeri, dotiču pojava, koje su jednima i drugima zajedničke. Takav je već prvi prilog »Kućna zadruga u Vojnoj Granici« od L. Čelapa (5-18). To je u stvari odgovor na pokušaj dr. Ivana Ribara, da osvijetli pitanje raspadanja kućnih zadruga na području bivše Trojedne kraljevine poslije ukidanja Vojne Granice (v. Zadružni Arhiv 3, str. 5-12). Autor je pokazao, da uzroke njihovu raspadanju i diobi ne možemo jednostrano objasniti samo jednim političkim momentom, kao što je svijesno nastojanje protunarodnih režima da se oslabe naše narodne snage, što, uostalom, nije niti historijski točno. Razvoj kućnih zadruga u Krajini od njezina formiranja u prvoj polovici XVII. st., pa do njezina ukidanja 1881, kao i analiza zakonskih propisa koji su normirali život zadruga na tom području, pokazuju samo to, da je zadružni sistem odgovarao austrijskoj vojnoj upravi i da su za svega trajanja Vojne Granice vojne vlasti otežavale njihovo dijeljenje i raspadanje. Međutim, posve je očito, da su zakonski propisi i upravna praksa i poslije ukidanja Krajine išli za tim, da zadrugu kao korisnu ekonomsku jedinicu sačuvaju, a ne da je po diktatu vlastodržaca razbiju i unište. Čelap se poziva na poznatoga zadružnog stručnjaka Dragutina Tončića i statističke podatke, koji govore da je u Hrvatskoj i Slavoniji 1910 još uvijek bilo 112.065 zadruga i da je $\frac{1}{3}$ stanovništva živjela u zadrugama. U samoj praksi, upravni činovnici i zadružni povjerenici nastojali su uvijek da zadrugare izmire i diobeni postupak po mogućnosti što više odulje. Pojava potajnih dioba pokazuje, da nije bio potreban poticaj od strane vlasti, nego su ih sami zadrugari tražili. Možda je bilo potrebno jače naglasiti, da je proces raspadanja kućnih zadruga započeo mnogo prije nego što je Krajina bila ukinuta i da su uzroci, s obzirom na kompleksnost problema, znatno složeniji. Prije svega, autor je zaboravio istaći ono osnovno i bitno, a to je prodiranje liberalističkih ideja i kapitalističkih oblika privrede i u naše selo.

Na temelju izvornih podataka crpljenih iz Lopašićevih »Spomenika« i na temelju pretežno starije, predratne literature, N. Gaćeša prikazuje u članku »Zemljišni odnosi u Vojnoj Granici od polovine XVI — XIX veka« (19-38) već poznate činjenice o razvoju posjedovnih odnosa u Krajini, podijelivši ga na tri etape. U prvoj etapi, od doseljenja pa do prve polovice XVIII. st., krajišnici su bili pravi vlasnici svojih posjeda, oslobođenih od svih poreza, nameta i dažbina, što im je zagarantovano Vlaškim Statutima. Za to razdoblje karakteristični su napor i hrvatskog plemstva, da krajišnike naseljene na svojim posjedima pretvore u kmetove, a zagrebački biskupi, pored toga, da ih privedu katoličanstvu. U nastojanju da Vojnu krajinu izdvoji iz Hrvatske kao poseban teritorij, rukovodeći se pritom i otporom ugarskih i hrvatskih staleža protiv centralističkih i apsolutističkih težnja dvorā, Austrija podržava otpor krajišnika. Autor je zapravo svoj članak posvetio ovoj prvoj etapi, dok je drugoj dao svega 2 i pol strane, a treću je samo nabacio s nekoliko zaključnih rečenica, označivši tek njihove karakteristike. U drugoj etapi razvoja Krajine — ona počinje s reformama princa Hildburghausena 1734 — zemlja

je pretvorena u carsko leno, a krajišnici su dobili samo pravo korištenja svojih posjeda (*dominium utile*), uz obavezu da služe kao redovni vojnici. Krajiški posjedi i dalje su bili oslobođeni svih poreza, nameta i dažbina, ali krajišnici nisu više mogli slobodno raspolagati svojim posjedima, što je dovelo do čestih krajiških buna u XVIII. stoljeću. U trećoj i posljednjoj etapi, koja počinje 1807 kada je krajišnicima zakonom vraćeno pravo na zemlju, iako je ona i dalje ostala carsko leno, zadružna institucija s kolektivnim vlasništvom na zemlju ozakonjena je i zemlja je postala vječni posjed krajiške porodice.

T. Krstonošić i A. Peci-Popović, »Ugarsko-hrvatski trgovački zakon od 1875 god. kao pravna podloga zadružnih organizacija u Vojvodini do 1937 godine« (39-64). Nakon što su razmotrili osnovne principe i najvažnije odredbe toga zakona, koji je kao jedan od zajedničkih ugarsko-hrvatskih zakona važio i na području Vojvodine sve do 1937, kada je donesen Zakon o privrednim zadrugama za cijelu Jugoslaviju, autori su u završnom osvrtu pokazali, da je ovaj zakon bio od najvećeg uticaja na zadrugarstvo u Vojvodini. On je omogućio odstupanja od osnovnih zadružnih principa, a time samim i pojavu velikog broja različitih zadruga, a napose, je pružio mogućnost pojedinim nacionalnim i političkim pokretima, da zadružne organizacije učine jednom od komponenata svoje političke borbe. Zadruge su se formirale u interesu podizanja kapitala, mnoge su i formalno poprimile oblik akcionarskog društva pa i pored toga, što su se neke grupe koristile zadrugama kao samoobranom od pretjerane eksploatacije, zadruge su se s vremenom nužno pretvorile u kapitalistička poduzeća.

J. Durman u članku »Privredni pokret Srba u Hrvatskoj 1895 — 1898« iznosi manje poznate, a katkad i krivo tumačene podatke o organizovanju srpskoga privrednog života u Zagrebu. Članak ima prigodni karakter, sa svrhom da obilježi nekoliko značajnih godišnjica važnih u razvoju privrednog podizanja srpskog naroda u Hrvatskoj. To su u prvom redu Srpska banka, osnovana 1895, koja je odigrala izvanrednu ulogu kao pokretač i kreditor srpskih privrednika, zatim srpsko privredno društvo »Privrednik« osnovano 1897 (njemu je odgovarao »Hrvatski Radiša«, osnovan 1903, s istim zadacima i ciljevima), Savez srpskih zemljoradničkih zadruga i Centralna kasa, obje iz 1898. Govoreći o poteškoćama oko registracije zadruga, pisac navodi, da su pojedini »registarski sudovi u Ugarskoj činili razne zamjerke, samo da se zadruga ne registruje«. Već s obzirom na temu, ovdje se očito potkrala omaška, jer je sigurno i autoru poznato, da su Hrvatska i Slavonija imale svoje autonomno sudstvo, zasebno od Ugarske. Treba istaknuti iscrpne i sadržajne podatke o značajnijim ličnostima srpskoga privrednog života u Hrvatskoj iznesene u bilješkama.

Predmet razmatranja V. Gjukića je »Kreditna politika i delatnost Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Zagrebu i njegovih zadruga (1897-1922)« (89-121). U početnoj fazi kapitalističkih društvenih odnosa, čitav niz različitih faktora, u prvom redu ekonomskih, utječe na pravac usmjeravanja poljoprivredne proizvodnje sa naturalne na robnu i na sve jače vezivanje seljačkog gazdinstva za tržište. Jedan od glavnih faktora predstavlja osiguranje potrebnih materijalnih sredstava i povoljnog kredita. Udruživanje zemljoradnika u zemljoradničke kreditne zadruge značio je za selo izlaz iz teške situacije koja je nastala raspadom feudalnih odnosa. U tu svrhu osnovan je najprije Savez, a odmah zatim i Centralna kasa, pa je tako

stvorena organizacija kredita za potrebe poljoprivrede i zadrugarstva. Rad ove organizacije bio je vrlo plodan i ona je odigrala vrlo važnu ulogu u ekonomskom životu Srba u Hrvatskoj u periodu do Prvog svjetskog rata, iako je poslužila kao sredstvo prodiranja kapitalizma na selo.

Iz rubrike »Prilozi i građa« spomenut ćemo samo zanimljivu »Poljoprivrednu hroniku Bačke od 1822 do 1852« od S. Gavrilovića (122-128), zatim »Šume u Srbiji za vlade kneza Miloša Obrenovića 1820-1839« od D. B. Jovičića (128-152), i »Nekoliko dokumenata i podataka o prilikama i prvim organizacijama zemljoradnika u Divošu i Sremu krajem XIX i početkom XX veka« od T. Krstonošića (152-182).

I u ovom broju rubrika »Ocene i prikazi« donosi kritičke osvrtne na neke edicije koje su izašle u Zagrebu. Tako je prikazano stručno djelo poznatoga agrarnog ekonomiste i zadružnog pisca dr. M. Vučkovića »Zadrugarstvo«, zatim »Zadružni leksikon« (1956 i 1957 u dva toma) s mnogo vrijednih napomena, i na kraju »Muzeji i arhivi«, izdanje Ureda za informacije Izvršnog vijeća Sabora Narodne Republike Hrvatske.

Krešimir Nemeth

ARHIVIST VI, 3/4 — IX, 1/2, 1956 — 1959.

Nastavljajući s izlaženjem kao organ Saveza društava arhivskih radnika FNRJ, časopis »Arhivist« donosi u daljnjih šest objavljenih dvobroja (o prijašnjima usp. prikaz u HZ IX, 240-243) dosta priloga od interesa ne samo za suradnike arhivskih ustanova, već i za sve koji rade na historiografskom polju.

Kao prilog pojedinim svescima izašla su četiri dodatka s pregledima fondova naših arhivskih ustanova. R. Popović-Petković dala je historijat i pregled zbirki Arhiva Istoriskog instituta SAN (VI, 3/4, Dod. VIII), a B. Kovačević Arhiva SAN (VII, 3/4, Dod. IX). Akademijin arhiv, osnovan još u prvim danima Društva srpske slovesnosti, ima danas osam odjeljenja, koja sadržavaju: I. zbirku starih rukopisa i štampanih knjiga, II. glavnu zbirku dokumenata, nekad obično nazivanu »Istoriska arhiva«, III. orijentalistiku, IV. etnografsku zbirku, V. arhivu Društva srpske slovesnosti i Srpskog učenog društva, VI. arhivu Srpske akademije nauka, VII. arhivu ugašenih instituta, i VIII. depozite, rezervisanu građu, filmove, fotografske ploče i sl.

Inventar Državnog arhiva u Kotoru, s četrdeset i jednim fondom, razradio je M. I. Milošević (VIII, 3/4, Dod. X). Ova arhivska institucija ima za sobom deset godina rada, a na osnovu građe koju čuva objavljena su dosad — kako se u uvodnoj bilješci navodi — 153 veća ili manja rada, bilo naučnog bilo popularnog karaktera.

Od arhiva u NR Hrvatskoj zastupan je inventarnim opisom dio arhiva bivše trogirске biskupije, koji se danas nalazi u bivšoj biskupskoj palači u Splitu, dok se građa što se odnosi na kraj koji je pripao šibenskoj biskupiji — kako navodi D. Božić-Bužančić — čuva u Šibeniku (IX, 1,2, Dod. XI). Nadalje, A. Lj. Lisac daje dopunu pregleda fondova Arhiva grada Zagreba u pogledu građe preuzete 1955-58 (IX, 1/2, Dod. XI), a M. Androić bilježi neke prinove Arhiva grada Varaždina (VI, 3/4, Dod. VIII).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB